

dr. David Kraševac

Francoska literatura v očeh Edvarda Kocbeka

Edvarda Kocbeka in francosko literaturo je mogoče vzporejati iz različnih vidikov. Tu je dijak in študent, ki se uči francosko in leta 1934 prebiva v Lyonu. Tu je prevajalec med letoma 1931 in 1966. Je intelektualec, blizu reviji *Esprit* Emmanuela Mounierja (1905–1950). Je predvsem človek v iskanju avantur in znanja, ki se znajde v Marseillu leta 1937 in prebiva v Parizu leta 1955 in 1961.

Tukaj nas bolj poglobljeno zanima, kako bi mogel Francoz danes brati Kocbeka. Ob branju Kocbekovega dela bi sodobni Francoz (ki le malo ali slabo pozna slovenski kontekst) odkril svet, ki mu je le malo domač. Kateri svet? Francija, kot jo vidi nekoliko staromodni gospod? Kot jo vidi človek, zaprt v krog revije *Esprit*? Ali radoveden in dobro poučen človek, ki sam sprejema odločitve?

Kocbekova splošna francoska kultura

Za začetek so potrebne preproste ugotovitve. Francoski avtorji, ki jih navaja Kocbek, tvorijo tri prevladujoče pole: klasična književnost 17. stoletja, katoliški pisatelji 20. stoletja in dramski pisci, ki so bili moderni v času njegovih obiskov Pariza.

Iz 17. stoletja je to predvsem Pascal (1623–1662), ki je v Kocbekovem *Prvem povojnem pariškem dnevniku*¹ omenjen samo enkrat, medtem ko ga v *Drugem povojnem pariškem dnevniku*² obsežno navaja. To razodeva dve: Kocbekovo klasično izobrazbo v času, ko je bil "vek razuma" zelo v časteh v šolskih programih, in njegovo občudovanje v Sloveniji zelo cenjenega avtorja (kot to spet odkrijemo, denimo, pri Andreju Capudru), ki povezuje vero, razumskost in intimno spoznanje človeka. Drugi avtorji

¹ Edvard Kocbek, *Prvi povojni pariški dnevnik*, str. 75.

² *Prvi dnevnik*, str. 158–160, 221, 223.

17. stoletja razodevajo dovzetnost za gledališče: to so Racine (1639–1699), Corneille (1606–1684) in Molière (1622–1673). Toda ti avtorji so iz *Drugega dnevnika* skoraj popolnoma izginili; leta 1961 se je Kocbek otesel dela svoje izobrazbe.³ Med svojim drugim obiskom Pariza je bil iz številnih vidikov intelektualno svobodnejši.

Zdi se, kakor da za Kocbeka 18. stoletje ni obstajalo; leta 1955 je komajda navedel Rousseauja (1712–1778).⁴ Več nam pove omemba Saint-Justa (1767–1794). Ko Kocbek poroča o razpravi o tem revolucionarju in nam predstavi pogled svojega prijatelja Pierra Emmanuela, posredno pokaže, da ti pogovori in razprave tvorijo njegovo splošno kulturo.⁵

Kocbek popolnoma prezre 16. stoletje in srednji vek. Ne moremo mu očitati, da nam ne postreže s splošnim tečajem francoske književnosti, to preprosto razkriva, da odgovarja na svoja osebna spraševanja, ne vodi ga smisel za enciklopedizem. Celotno 19. stoletje je pri njem omejeno na dve preprosti omembi: na Victorja Hugoja (1802–1885) leta 1955⁶ in na katoliškega pisatelja Léona Bloya (1846–1917), katerega je odkril v Lyonu v letih 1931 in 1932.⁷

Ko Kocbek povzema članek ob smrti Paula Claudela (1868–1955), napaberkujemo še imena Baudelaira, Mallarméja, Verlaina in Rimbauda.⁸ Mislimo, da lahko zatrdimo, da je Kocbek v tistem trenutku zares samo površinsko poznal francosko 19. stoletje in da se je z njim pobliže seznanil med letoma 1957 in 1963, ko je prevajal Honoréja de Balzaca (1957), Guya de Maupassanta (1958 in 1963), Colette (1960) in Prosperja Mériméja (1960).⁹ To je občutiti že od začetka *Drugega dnevnika*, ko navaja Prousta, ki se pojavi večkrat, tako kot Flaubert in Hugo.¹⁰

Kocbek in Malraux

Spregovorili smo o splošni kulturi. Toda položaj je bil v tridesetih letih preteklega stoletja precej drugačen, ker je bil to čas njegovega oblikovanja.

³ *Prvi dnevnik*, str. 54, 59, 75, 86; Edvard Kocbek, *Drugi poveljni pariški dnevnik*, Zbrano delo 8, str. 159.

⁴ *Prvi dnevnik*, str. 9–93.

⁵ *Prvi dnevnik*, str. 61; gotovo govori o Louisu Antoinu de Saint-Justu (in ne o Emmanuelu-Marie de Saint-Justu, 1745–1794), o katerem je pri Gallimardu leta 1954 izšla knjiga Alberta Olliviera *Saint-Just et la force des choses*.

⁶ *Prvi dnevnik*, str. 128.

⁷ Andrej Inkret: *In stoletje bo zardelo: Kocbek, življenje in delo*, Ljubljana: Modrijan, 2011, str. 48.

⁸ *Prvi dnevnik*, str. 86.

⁹ Honoré de Balzac: *Žena tridesetih let*, Ljubljana: Prešernova družba, 1957; Guy de Maupassant: *Debeluška in druge novele*, Ljubljana: Prešernova družba, 1958; Guy de Maupassant: *Novele*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1959; Colette: *Potepinka*, Ljubljana: Prešernova družba, 1960; Prosper Mérimée, *Colomba*, Ljubljana: Prešernova družba, 1960; Guy de Maupassant: *Naše srce*, Ljubljana: Prešernova družba, 1963.

¹⁰ *Drugi dnevnik*, str. 142, 184, 221, 230.

Omenja veliko imen francoskih pisateljev, še posebej v Lyonu v letih 1931 in 1932. In vendar le stežka razumemo, kakšen odnos je v resnici gojil s književnostjo, čeprav je “imel celo vrsto esejev, portretov iz francoskega kulturnega kroga”.¹¹ Kocbeka je lažje umestiti v splošni slovenski kontekst: francoski kulturni center v Ljubljani je bil odprt leta 1921, drugje po Sloveniji se je med letoma 1922 in 1933 odprlo osem krožkov, modni avtorji so takrat bili Barbusse, France, Duhamel, Gide, Mauriac, Rolland in Martin du Gard. Ko beremo kritike tistega časa, opazimo – predvsem v reviji *Ljubljanski zvon* (in pozneje v *Sodobnosti*) – nasprotje med katoliškimi francoskimi pisatelji in revolucionarnimi francoskimi pisatelji, med katerimi je Malraux.

Dejansko se zdi, da je Kocbek razpet med tema dvema težnjama, odkril je že katoliške pisatelje, kot sta Claudel (“prve korenine mojega lirizma”)¹² in Péguy, prevajal je Mauriaca, toda prvo resnično književno srečanje je imel z Malrauxem. O tem poroča v *Krogi navznoter* leta 1934, obširno spregovori o delu *La Condition humaine*. Tukaj ne bomo obširneje spregovorili o tej temi, ker smo o njej pred kratkim objavili študijo.¹³ Najbolj nas preseneča intimna bližina, ki jo občuti do Malrauxa in jo kaže s svojim strinjanjem z naravo, človekom, njegovim okoljem in sklicevanjem na ideale, kar je vse eno.

Te “revolucionarne” težnje, vendar ne v političnem smislu, se kažejo na dva druga načina. Leta 1937 je hotel v Španijo, a je prišel samo do Marseilla, in tega leta je v *Domu in svetu* objavil oceno potopisa Andréja Gida *Retour de l'URSS*.¹⁴ V Sloveniji je bil takrat zelo moderen še Romain Rolland, toda Kocbek ga je omenil samo enkrat, leta 1961, potem ko je po vojni nehal objavljati.¹⁵ V *Krogi navznoter* omenja tudi takrat zelo priljubljenega avanturista, novinarja in pisatelja Alberta Londresa.¹⁶

In vendar se odnosi med Kocbekom in Malrauxom ohladijo. Kocbek je še leta 1955 zapisal, da mu je zelo všeč Malrauxova *La Condition humaine*¹⁷, toda v resnici so se njegove usmeritve po drugi svetovni vojni spremenile. Malraux je bil v Jugoslaviji skoraj prepovedan, ker se je pridružil generalu de Gaulli in je bil torej izdajalec, predvsem pa je imel Kocbek drugačen pogled na heroizem. Če je za Malrauxa v angažmaju skrita plat, ki jo nekateri kritiki vidijo kot absurdnost/nesmisel, je za

¹¹ Inkret, str. 101.

¹² *Prvi dnevnik*, str. 85.

¹³ David Krašovec: “La réception critique de Malraux en Slovénie”, *Revue André Malraux* review 38, University of Oklahoma, 2011, str. 95–115.

¹⁴ Inkret, str. 102–103.

¹⁵ *Drugi dnevnik*, str. 147.

¹⁶ Edvard Kocbek: *Krogi navznoter*, Zbrano delo 8, str. 271.

¹⁷ *Prvi dnevnik*, str. 69.

Kocbeka angažma popolnoma racionalen in ni v njem ničesar absurdnega. Ko piše novele *Strah in pogum*, postane njegov zgled francoski partizan in pisatelj Vercors, ki mu je postal bližji. Malraux je šel po drugi poti, po poti premišljevanja o umetnosti in ustvarjalnosti, toda ta Malraux je v Sloveniji še danes neznanka.

Katoliški pisatelji in prezrte književne skupine

Ko je bil leta 1955 in potem 1961 v Parizu, sta bila njegova gostitelja in vodnika Jean-Marie Domenach in Pierre Emmanuel. Po njuni zaslugi se je mogel srečati z drugimi pisatelji, denimo z Marcelom Schneiderjem (1913–2009) in Mauriacom. Upal je tudi na srečanje s Teilhardom de Chardinom, a do njega ni prišlo. Vsi omenjeni so predstavniki francoskega katoliškega intelektualnega toka in morda to današnjega bralca nekoliko zmede: vpliv tega kroga se je zamajal maja 1968 in le malo teh imen je ostalo živih v zgodovini književnosti.

Skupina katoliških pisateljev v dobesednem pomenu besede očitno ne obstaja, gre bolj za duhovno sorodnost in politično bližino – čeprav je za to strasti polno obdobje težko in nevarno posploševati. Imena nekaterih avtorjev, ki so pripadali temu toku, so danes praktično potonila v pozabo: Marcel Schneider (1913–2009), Jean Cayrol (1911–2005), Daniel-Rops (1901–1965) in Gabriel Marcel (1889–1973).¹⁸ Samo štirje katoliški pisatelji, ki jih omenja Kocbek, so v naslednji polovici stoletja ohranili svoj sloves. To so Charles Péguy (1873–1914), Bernanos (1888–1948), Paul Claudel (1868–1955) in François Mauriac (1885–1970). Če kakega katoliškega pisatelja danes še vsi občudujejo, je to gotovo Bernanos, tako zaradi moči njegovih romanov kakor tudi zaradi celovite in brezkompromisne osebnosti. Paul Claudel je še vedno na dobrem glasu zaradi moči svojega pesniškega navdiha.

Toda Mauriac, ki ga Kocbek tako zelo poudarja, je postal zelo problematičen. Mauriac je prva vez med Kocbekom in francosko književnostjo, ki jo je mogoče razbrati, ker ga je Kocbek že leta 1931 prevajal skupaj z Jakobom Šolarjem.¹⁹ Kocbek obširno omenja svoje srečanje z njim v Parizu leta 1955 in skoraj pobožno navaja zadnje Mauriacove besede ob njunem slovesu. Toda navzlic temu se bralec ne more znebiti občutja, da to niso Mauriacovi stavki, ampak odgovori na Kocbekova vprašanja; zdi se, kakor da bi Kocbek govoril skozi Mauriacova usta.

¹⁸ Marcel Schneider: *Prvi dnevnik*, str. 55; Jean Cayrol: *Prvi dnevnik*, str. 101, 104; Daniel-Rops: *Drugi dnevnik*, str. 197; Gabriel Marcel: *Prvi dnevnik*, str. 78, 89; *Drugi dnevnik*, str. 203.

¹⁹ François Mauriac: *Golobca je poljubila*, prev. E. Kocbek in J. Šolar, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1931.

Danes se ob teh Kocbekovih spominih pojavlja še ena težava: ne zaznavamo več, kakšen je bil Mauriacov pomen v tistem obdobju. Ko je leta 1970 umrl, je njegov obstret zaradi pretresov v francoski družbi zbledel, pri eliti je ostal samo spomin na polemiko. Toda temu so odvzela lesk zadnja razkritja o njegovem življenju²⁰ in danes se zdi, da je njegovo delo bolj zanimivo za zgodovinarje kakor za književnike.²¹

Če nas danes pri Kocbeku kaj zmoti, to ni omenjanje katoliških pisateljev, temveč odsotnost drugih tokov. Kje so nadrealisti? Komunisti? Camus? Pisateljice? Z drugimi besedami, kje je književnost, ki se je spominjamo danes? Najbolj vpijoča je odsotnost Camusa²², saj ga Kocbek komajda omenja, čeprav je bil zaradi svojih del in angažiranih člankov ves čas aktualen. Njegovi najslovičnejši polemiki sta potekali z Mauriacom v letih 1944 in 1945 o procesu odstranitve kolaboracionistov ter s Sartrom od leta 1952. Z Mauriacom se je izkristalizirala razprava o tem, kako je treba soditi tistim, ki so sodelovali z Nemčijo, kar je bila za Kocbeka vsekakor žgoča tema. Zlahka razumemo, zakaj se v izdani različici svojega dnevnika te teme ne more neposredno lotiti.

Kocbek bolje pozna Sartra, čeprav je današnji pogled na tega avtorja strožji. Sartra danes beremo veliko manj, njegova filozofija je presežena, spominjamo se ga predvsem kot polemika. In vse kaže, da se to, kar so mu v njegovem času najbolj očitali, s časom potrjuje: bil je zelo hrupen, v ozadju pa sposoben ne preveč častnih kompromisov, da bi zavaroval svoj jaz ali komunistično stranko. Toda njegova vseprisotnost je naredila vtis na Kocbeka, ki ga večkrat hvali in še posebej ceni njegova gledališka dela.²³ Podobno kakor Mauriac je v določenem smislu tudi Sartre danes bolj del zgodovine kakor književnosti.

V *Prvem dnevniku* je moteča odsotnost francoskih nadrealistov in bolj splošno pesnikov. Več časa se pomudi pri Jeanu Vodainu (1921–2006), ki je bil slovenskega rodu in se je v resnici imenoval Vladimir Kavčič. To se zdi logično: razodeva predvsem, da Kocbek v Parizu išče točke srečanja, da bi to mesto povezal s svojo lastno kulturo, je nekako v fazi iskanja stika. Navaja tudi Paula Valéryja (1871–1945)²⁴, a le, ko navaja članek o Claudelu. Še bolj kot relativna odsotnost pesnikov resnično osupi strogost, kar zadeva Henrija Michauxa (1899–1984) in Renéja Chara (1907–1988): “Z duhovito in zanosno polemičnostjo je [znanec] obsodil Chara, Michauxa in njune oprode. [...] Ko sem stopil na ulico,

²⁰ Jean-Luc Barré: *François Mauriac: Biographie intime*, Pariz: Fayard, 2009.

²¹ François Mauriac: *La paix des cimes: Chroniques 1948–1955*, izdajo uredil Jean Touzot, Pariz: Éditions Bartillat, 2009.

²² *Prvi dnevnik*, str. 69, *Drugi dnevnik*, str. 142, 190.

²³ *Prvi dnevnik*, str. 71–72, 79–80, 85; *Drugi dnevnik*, str. 190, 229–230, 232.

²⁴ *Prvi dnevnik*, str. 86; *Drugi dnevnik*, str. 153.

me je navdalo čustvo posebne radosti.” Tako bi se zdelo, da pesnikov ne prezre, ker bi jih poznal slabo, ampak zato, ker jih resnično ne mara, za kar pa ne poda nobene razlage. Bolj splošno zamolčuje vse, kar je povezano z nadrealisti. Iz nevednosti? Ali zato, ker sta bila André Breton in Louis Aragon komunisti trde linije?

Kocbek je s francoskim pesništvom veliko bolj domač šest let pozneje, do njega goji veliko simpatije; nedvomno je dozorel in razširil svoje književno obzorje. V tem času pri njem srečamo osem velikih pesnikov: Valeryja Larbauda (1881–1957), že od začetka Kocbekovega *Drugega dnevnika*, Saint-John Persa (1887–1975), Michela Leirisa (1901–1990), Aragona (1897–1982), Maxa Jacoba (1876–1944), Yvesa Bonnefoya (1923), Raymonda Queneauja (ni imenovan) (1903–1976) in Paula Eluarda (1895–1952).²⁵ Pozna tudi romanopisca Camilla Bourniquela (1926), literarnega urednika pri reviji *Esprit*, ki je veliko pisal o umetnosti.²⁶

Dokaz za to razširitev je, da je bil tudi popolnoma seznanjen z novim književnim tokom, ki se je pojavil malo pred tem, z *nouveau romanom*, katerega glavni predstavnik je bil takrat Michel Butor (1926).²⁷ Dvakrat navaja tudi zelo pomembnega pisatelja Jeana Gionoja (1895–1970),²⁸ ki ne spada v nobeno kategorijo: Kocbekovo poznanje francoske književnosti izstopa iz stereotipnih okvirov.

Kocbek in ženske

V književni pokrajini, ki jo zarisuje Kocbekov pogled, je osupljiva odsotnost žensk. Leta 1961 je omenil samo dve književnici, Elso Triolet (1896–1970), in sicer anekdotično, kot Aragonovo spremljevalko, in Simone Weil (1909–1943).²⁹ Slednja je edina ženska, omenjena zaradi svojih intelektualnih zaslug, in ker jo je tako občudoval, ji je leta 1972 posvetil članek³⁰, vendar je bilo to že po njeni smrti.

A ženske so med njegovimi postanki v Parizu zelo navzoče. Nikakor ne skriva, kako so mu všeč. Vprašanje spolnosti in užitka ga muči vse življenje. Pomislimo samo na dve besedili, ki ju je napisal na stara leta: *Eros in seksus* in *Spolnost v dobi tehnokracije*.³¹ V Parizu opaža en

²⁵ *Drugi dnevnik*, str. 142, 146–147, 149–150, 170, 182, 203, 207.

²⁶ *Drugi dnevnik*, str. 203; *Inkret*, str. 389.

²⁷ *Drugi dnevnik*, str. 147.

²⁸ *Drugi dnevnik*, str. 193, 197.

²⁹ *Drugi dnevnik*, str. 149, 187.

³⁰ Edvard Kocbek: “Simone Weil: Ljubezen je večja od pravice”, *Znamenje: revija za teološka, družbena in kulturna vprašanja*, let. 2, št. 1 (1972), str. 96–111.

³¹ Edvard Kocbek, “Eros in seksus”, *Naše tromostovje*, Ljubljana, 1970; Edvard Kocbek, “Spolnost v dobi tehnokracije”, *Prostor in čas: revija za kulturna in družbena vprašanja*, let. 3, št. 3/4 (1971), str. 172–173.

sam pojav, namreč žensko emancipacijo, vsaj njen zunanji videz, o tem napiše celo nekaj svojih najboljših strani. Hkrati si ne more kaj, da ne bi zapisal moralizirajočih pripomb, ki pa niso pretirano prepričljive. Bralec občuti celo določeno nelagodje, ko pisatelj pripoveduje o svoji "avanturi" s poročeno Norvežanko (s katero nič konkretnega ni bilo), čutiti je, da slabo razume nova pravila igre zapeljevanja in da jih ni sposoben jemati z zadržanostjo.

Drugi, bolj bistveni pojav, ki mu pri Kocbeku ni najti nobenega odmeva, je pojav žensk v ospredju intelektualnega prizorišča. Celotna generacija žensk, ki so študirale v tridesetih letih 20. stoletja – simbolizira jo Jacqueline de Romilly (1913–2010) – je bila poklicana, da poživi intelektualno življenje po drugi svetovni vojni. V času, ko je Kocbek prebival v Parizu, se je uveljavilo več žensk: Marguerite Yourcenar (1903–1987) z *Nouvelles orientales* (1938) in *Mémoires d'Hadrien* (1951), Marguerite Duras (1914) z *Moderato cantabile* (1958) in *Hiroshima mon amour* (1959), Nathalie Sarraute (1900–1999) s *Tropismes* (1939), Françoise Sagan (1935) z *Bonjour tristesse* (1953), če naj navedemo samo nekaj najbolj znanih knjig.

Nič bolj ne navaja Simone de Beauvoir, katere dela je, ne primer, Mauriac obravnaval kot pornografinjo.³² In vendar ni izida dela *Le Deuxième sexe* leta 1949 podprl nihče drug kot Domenach! Nemogoče je torej, da bi Kocbek ne bil seznanjen s književnimi stvaritvami žensk, ne moremo si predstavljati, da se v vsem času, ki ga je preživel z Domenachom, ne bi pojavilo to vprašanje. Ne moremo se pretvarjati, da je Kocbek videl književno prizorišče samo skozi prizmo svojih francoskih gostiteljev. Naredil je izbor informacij, ki jih je dobil, in nam predstavil lastno interpretacijo francoskega literarnega življenja.

Ljubezen do gledališča in nerazumevanje za mlado generacijo

Spoznavati začnemo, da se Kocbek bolj zaveda svojih izbir, kakor smo si predstavljali. In vendar, če obstaja področje, kjer se ne zdi, da bi imel vnaprej izdelano predstavo, svet, v katerega se je pognal z užitkom, je to svet gledališča. V gledališče je pogosto zahajal že med svojim prvim bivanjem v Franciji, v letih 1931 in 1932. Po vojni je navajal številne dramatičarke, francoske (Henryja de Montherlanta (1895–1972), Jeana Anouilha (1910–1987), Jeana Giraudoux (1882–1944)³³), in tuje (Brecht),

³² O razkoraku med Mauriacom in njegovo dobo gl. *Mauriac, des cimes à l'abîme*, blog Thierryja Savatierja v časniku *Le Monde*, 30. marca 2009.

³³ *Prvi dnevnik*, str. 61, 125; *Drugi dnevnik*, str. 190, 211.

Fernanda Arrabala, Millerja, Büchnerja), čeprav jih je težko razdeliti v dve skupini, kajti številni tuji gledališki avtorji so pisali v francoščini (na primer Arthur Adamov (1908–1990), Samuel Beckett (1906–1989) in Eugène Ionesco (1909–1984)³⁴). Ionesca najpogosteje omenja v nenavadnem poplesavanju privlačnosti in zavračanja. Tako na primer zapiše: “V tej smeri so odrska dela današnjih Francozov radikalno mračna, ostra, izzivalna, polna črnega humorja. Človek v njih je padel iz namišljenega ravnotežja in varnosti in si na novo vzpostavlja vse odnose do resničnosti. Njihove igre so gratuitne, nekoristne, tako kot nogomet ali šah,”³⁵ vendar si ni mogel kaj, da si ne bi njihovih iger ogledal in včasih so mu bile všeč.

Ljubezen do gledališča ga je seveda vodila do filmov, še posebej so mu bili všeč italijanski. To je bila tudi priložnost, da je spregovoril o pesniku Jeanu Cocteauju (1889–1963):³⁶ “Videl sem Cocteaujev film ‘Orphée’. Pravzaprav moram reči, videl sem ga znova, kajti prvič sem ga videl na svetovni razstavi leta 1937. Takrat me je zmedel s svojo magijo, zdaj me je navdušil.”³⁷ Iz citata je razvidno, da je dozorel in da veliko bolj razume francosko kulturo.

Hkrati imamo v *Drugem dnevniku* včasih vtis, da je takrat, ko opisuje ljudi ali prizore na cesti, zunaj svojega časa, čeprav je na to, kar opazuje, zelo pozoren, če naj ne rečemo, da je nad videnim kar očaran. Zdi se, da ga hipnotizirajo novosti, življenjska moč, za katero razume, da pripada prihodnosti, čuti, da se stara. Ta mešana občutja dobro povzema naslednji stavek: “Proč z demonom mladega napuha in s pošastjo stare pubertete.”³⁸ Hkrati ko je občutljiv na mladost, ne dojema njenega revolucionarnega potenciala, in zapiše naslednjo osupljivo pripombo: “Novi podatki so me zavrteli za 180 stopinj. Prijatelj mi s številkami dokazuje, da se Francija pomlaja. [...] Francozi se ne gredo več politike, pač pa so se posvetili gospodarstvu.” Dogodki maja 1968 niso presenetili le enega Francoza ...

Odnose med Kocbekom in francosko literaturo seveda lahko še poglobimo. Vendar glavni viri, vsi dnevniki, ki so še v arhivu in v katerih se prav gotovo skriva veliko pomembnih informacij, še niso bili objavljeni.

Prevod Matej Leskovar

³⁴ *Drugi dnevnik*, str. 190, 230–231.

³⁵ *Drugi dnevnik*, str. 231.

³⁶ *Prvi dnevnik*, str. 90–91; *Drugi dnevnik*, str. 197–198.

³⁷ *Prvi dnevnik*, str. 90.

³⁸ *Drugi dnevnik*, str. 196.